

Nikolsky, described the monasteries possessions, considered the question about the existence of other monasteries (it is believed that there weren't most of them, except Zarubinski).

Except that the role of Cherkassy headman Ostafty Dashkovich in the formation of the Church system in Cherkassy is considered. The information about the history of the parish churches in cities is excreted.

Keywords: Cherkasy region, Orthodox Church, monasteries, parish, Kaniv, Cherkasy, Ostafty Dashkovich.

Одержано 31.03.2017.

УДК 94(477):[631.3:325(430)]«18/19»

Інна Швайка
(Харків)

ЗАСНУВАННЯ МЕНОНІТСЬКОГО СЕЛА ГРИГОРІВКА ЯК ПРИКЛАД ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ УКРАЇНСЬКОГО ТА НІМЕЦЬКОГО ЕТНОСІВ (кінець XIX – 20-ті роки XX ст.)

У статті досліджується питання заснування німецького села Григорівка Ізюмського повіту Харківської губернії. Хронологічно межі охоплюють період від 1889 р. до 1930-х рр.

Розкрито основні причини та передумови, які спонукали колоністів до заснування села у досить пізній період їхнього перебування в Україні. Досліджено геополітичні та економічні особливості території, що спонукали заснувати село саме там. Наведено приклади взаємовідносин колоністів з українським населенням головним чином через економічні відносини, адже земельний наділ перші з них вкупили у російського дворянина.

У статті детально описано план забудови села, яким чином відбувалася забудова, які матеріали використовувалися при будівництві житлових будинків та селищних споруд, подано картографічні матеріали для візуалізації даних. У даному дослідженні були висвітлені, крім іншого, дані про головні труднощі, з якими зустрілися колоністи, заселяючи зазначену територію. Детально описано процес будівництва та розбудови школи.

Ключові слова: Григорівка, меноніти, колоністи, німецьке поселення, розбудова села, план поселення, географічне розташування.

На сьогоднішній день в Україні науковцями активно вивчається історія різних етнічних груп, які проживали чи проживають на території країни. Більшість цих груп мають різні за походженням культурні етнічні корені, які об'єднує те, що протягом століть вони перебували у відриві від основного масиву свого етносу, в умовах українського середовища й активно взаємодіяли з населенням. Німецькі колоністи, переселяючись на територію України, вже мали власний сформований культурний масив, який, звичайно, впливав на всі рівні його життя.

Дослідження окремих німецьких поселень на Україні почалися ще у XIX ст. Спочатку А. Клаус у роботі «Наші колонії: досвід та матеріали по історії і статистиці іноземних колоній» використовував не лише комплексний підхід, а й виділяв окремі німецькі колонії. Д. Багалій у праці «Колонізація Новоросійського краю і перші кроки на шляху культури» умістив відомості про окремі німецькі поселення. Публіцист А.П. Липранді (псевдонім А. Волинець) багато робіт присвятив національним меншинам на території Російської імперії, зокрема, німецьким колоністам на Ізюмщині та історії переселення колоністів до Харківської губернії. Однак ці роботи носили яскраво виражений антинімецький характер. Окремо слід виділити дослідження С.І. Бобильової, присвячені окремим німецьким поселенням на Україні. Варто відзначити роботи Н. Венгер, окремі з яких стосуються історії менонітських поселень. У роботах

О. Дингеса розкриваються питання німецьких поселень Донбасу. Проте специфікою цих праць є дослідження історії окремих німецьких поселень на Україні в ракурсі макроісторії. Дослідження історії села Григорівка у своїй більшості ґрунтується на джерелах, адже процес заснування поселення раніше не вивчався, а матеріали науковців використовувалися для створення загальної картини та відтворення подій, які були спільними та характерними для всіх поселень.

Головними джерелами, що використовувалися при дослідженні, були спогади колоністів, колишніх жителів села, матеріали Барвінківського краєзнавчого музею, матеріали Державного архіву Харківської області (зокрема фонду № 304, який майже повністю складається із документів та матеріалів, присвячених колоністам на Харківщині), нормативно-правові акти Російської імперії щодо німецьких переселенців, матеріали періодики, зокрема газети «Южный Край».

Німецькі колоністи, які оселилися на Харківщині на початку ХІХ ст., прийшли туди з Катеринославської губернії, де більшість мали власну землю і довгостроково орендували її. Будівництво Катеринославської дороги, потік іноземних капіталів для розробки родовищ корисних копалин у цій губернії, призвело до здорожчання землі вдвічі. Німці – практичні люди, тому вони, скориставшись цим, продали свої землі, не упустивши можливості прибутку. Але купівля земель на Харківщині, зокрема, на Ізюмщині, супроводжувалась цілим рядом негативних умов: неврожаями, падінням ціни на хліб та інші товари. Важливим стало те, що на новому місці потрібно було придбати і новий інвентар, що також передбачало великі затрати. В Ізюмському повіті колоністи платили від 18 до 87 рублів за десятину землі [2, с. 3].

Німецьке село Григорівка розташовувалась у 130 кілометрах на південний схід від Харкова на шляху залізничного сполучення Лозова-Ростов. Західніше сусідньою залізничною станцією була Гаврилівка, а східніше – Барвінкове. Поселення Григорівка – одне з наймолодших менонітських поселень в Україні, яке було засноване двома групами колоністів, вихідців із основних німецьких колоній [3, арк. 15].

Перша група колоністів, найбільша, складалася із 25 родин із селища Ф'юрстленд. Згодом друга група колоністів – 9 менонітських родин – приїхала з Неплюївської колонії. Пізніше ще дві родини прибули із поселення Ней-Хортиця і по одній із Розенталь, Ней-Розенгарт, Остервік та Хортиця [8, с. 10].

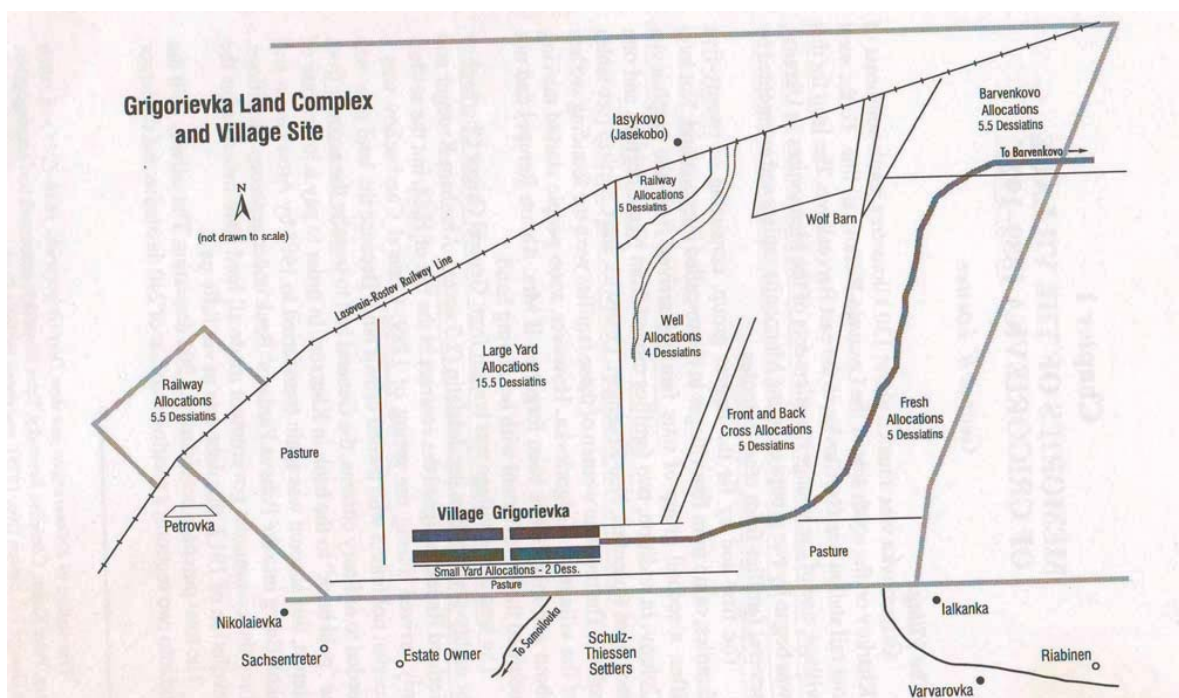
Перша хвиля переселенців до Григорівки				
Георгсталь	Розенбах	Ольгафельд	Мічельсбург	Олександрталь
Якоб Паульс	Франс Саватський	Діет Ремпель	Девід Редеккоп	Вільгельм Дюк
Франс Гвеберт	Берн Крах	Якоб Ремпель	Герхард Редеккоп	Петер Баглер
Корн Енс	Берн Варкентін		Девід Редеккоп	Герхард Саватський
Вільям Баглер	Франс Сіменс		Петер Редеккоп	Корн Хуберт
Клаас Петерс			Петер Редеккоп	Берн Пеннер
Джон Саватський			Петер Классен	
Абраам Кроегер				
Друга хвиля переселенців до Григорівки				
Неплюївська колонія				
Франц Ловен		Ней-Хортиця: Петер Фрізен, Арон Фрізен		
Герхард Гісбрехт		Розенталь: Якоб Фрізен		
Ісаак Дерксен		Ней-Розенгарт: Генріх Фрізен		

Ісаак Тшеттер	Остервік: Якоб Гармс
Йоган Тшеттер	Хортиця: Якоб Вальман
Ісаак Лоепке	
Петер Унгер	
Герхард Тіссен	

Таблиці побудовані за джерелом [6].

Німецькі колоністи, які оселялися на території України наприкінці XVIII ст. земельні наділи отримували від держави. З часом колонії розрослися, а землі, надані державою, почало бракувати. Політика царського уряду після правління Катерини II почала поступово позбавляти колоністів пільг та привілеїв задля того, щоб зрівняти їх у правах з місцевим населенням. Це призводило до того, що вони змушені були купувати землю, придатну для сільського господарства, за власні кошти поза межами основних колоній [1, с. 145]. Територія, на якій заснували село Григорівка, була викуплена у генерала Григорія Щербакова – російського дворянина, за ціною 87 рублів за десятину [4, арк. 21]. Абрам Крогер та Герхард Редекон уклали договір куплі-продажу у 1888 р., але перші переселенці з'явилися тут лише навесні 1889 р. Кошти на землю були надані банком у довгостроковий кредит, який був узятий у Херсоні через те, що там були менші відсотки. У 1908 р. з метою меншої оплати кредит знову був переведений до Полтавського земельного банку. Після більшовицької революції 1917 р. і націоналізації всієї землі борг за цю землю так і не був повністю виплачений [7, с. 5].

Загальна площа придбаної території становила 2906 десятин. Вона мала вигідне географічне й економічне положення, адже через неї проходило залізничне сполучення, яке розкололо село на дві частини: одна – менша, знаходилася на півночі і мала розмір у 240 десятин землі; друга – більша розміром у 2666 десятин. Вона була розділена на сорок одну майбутню садибу, кожна з яких складалася приблизно з сімдесяти десятин. Всі двори мали приблизно однакову ширину – 210 футів, і довжину – 560 футів. Село складалося з двох вулиць, які перетиналися навхрест, таким чином створюючи, свого роду, площу в центрі довжиною і шириною по 210 футів. Отже, в загальному, село мало площу 4410 футів [7, с. 8].

Матеріали за джерелом [6].

Спочатку поселення планувалося побудувати у центрі викупленої землі. Оскільки то була долина, то припустили, що на цій місцині буде хороша вода, яка необхідна кожному двору. Проте через незгоду Ісаака Лоепке та Вільяма Бахлера цей план було скасовано і село побудували, навпаки, на підвищенні [3, арк. 40].

Поселення складалося з двох вулиць, які розташовувались із заходу на схід і мали ширину в 140 футів. Вони пересікалися між собою, поділивши село на 4 частини: в південно-східній – було десять дворів, які доходили до школи, що була одинадцятою будівлею у цій частині; у північній – одинадцять дворів; на заході – дванадцять; у південній – вісім. Таким чином, все село налічувало сорок два двори [9, с. 21].

При складанні плану забудівлі села була використана єдина модель для всіх мешканців, яка полягала у тому, що двори жителів мали однакове планування. Це було закріплено у Російській імперії на документальному рівні [5, с. 87]. У східній частині двору знаходилися хлів та інші господарські будівлі. Західна частина двору мала загін для великої рогатої худоби, тут же знаходився колодязь, який мав глибину не більше 20 футів [7, с. 12].

Перед житловим будинком розташовувався фруктовий сад, що доходив до вулиці. Перший ряд дерев – дикі груші, які були улюбленими деревами менонітів. Проте біля деяких присадибних ділянок замість диких груш росли білі акації. Город, навпаки, знаходився позаду двору. Із подвір'я двері вели до холодного коридору, а звідти – на кухню. Зліва містилися дві кімнати: вітальня і спальня, де висіли на стінах ікони, портрети відомих німецьких діячів і, обов'язково, дзеркало [8, с. 50].

Під будинком копали велике підвальне приміщення, до якого можна було потрапити з коридору. Ще більшим було горище, яке використовували для зберігання зерна [9, с. 43]. Відмінною особливістю інтер'єру менонітського будинку були дерев'яні меблі. Із предметів домашнього вжитку майже у кожній родині була підставка для випікання хліба, пристрій для прополювання газонів – «швабер» або «струга», яких інші етноси краю не знали [5, с. 223].

До того часу, коли були побудовані будинки для мешканців села, багатьом родинам доводилося знаходити притулок у сусідніх селах, наприклад, Ялканці, або, навіть, жити у хлівах [7, с. 18]. Перші житла у селі були із глиняної цегли, комори і сараї – із дерева. Будівельні матеріали, які виготовляли колоністи, часто купували жителі із сусідніх поселень. Німецькі колоністи-будівельники вважалися хорошими майстрами і їхня робота коштувала дорого. Дахи будинків та господарських споруд вкривалися соломною. На межі XIX–XX ст. окремі помешкання вже були перебудовані з використанням обпаленої цегли та вкриті дранкою. Лише три будинки і школа на селі мали дах із залізних листів.

Школа в селі Григорівка була заснована у 1890 р., проте навчання протягом зими 1890–1891 рр. проходило у сусідньому із школою будинку Арона Фрозона. Перший вчитель – Дітріх Тіссен [4, арк. 101]. У восьмирічних початкових школах вчилися хлопчики і дівчатка у віці 7–14 років, як правило, до конформації. Офіційно навчальний рік тривав з 1 вересня до 1 (або до 15) травня, але фактично він скорочувався, тому що діти допомагали батькам у сільськогосподарських роботах [4, арк. 109].

До весни 1905 р. школа складалася з однієї класної кімнати, де викладав один учитель, а будинок, де він мешкав, був прибудований до східної частини шкільного приміщення. Коли завершили будівництво житлового приміщення для другого вчителя, відбулося відкриття ще однієї класної кімнати, у якій почав викладати Джохан Фанк. На початку XX ст. школу знову добудували – класну кімнату та будинок ще для одного викладача. Саме після цього почалося навчання в перших двох класах середньої ланки. У 1906 р. на посаду вчителя було запрошено третього фахівця для започаткування навчання у старшій ланці (для хлопчиків). Для того, щоб дати дівчаткам можливість

поглибленого навчання, школу знову було розбудовано і запрошено на роботу вчителя-жінку [7, с. 87].

Школа у селі використовувалась також у якості релігійної споруди. Тут проводилися церковні служіння, діти проходили конформацію, а молоді люди вінчалися. Така практика була характерною для багатьох німецьких шкіл, адже менонітами школа розглядалася, як один із основних факторів виховання майбутніх протестантів [7, с. 91].

Таким чином, менонітами було створене типове для того часу поселення. За досить короткий час їм вдалося без допомоги з боку держави заснувати та розбудувати село. Цей факт свідчить про досить високий рівень самоорганізації менонітів. Григорівка є лише одним із багатьох німецьких поселень, але вивчення його історії дає можливість детально ознайомитись з особливостями будівництва та забудови поселень, вивчити історію колонізації з іншого боку, використовуючи мікродослідження на прикладі одного поселення. Подальше вивчення історії окремих менонітських поселень є перспективним і актуальним напрямом для кращого розуміння економічних, соціальних та культурних процесів, які відбувалися у колоніях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Багалея Д.И. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры. Исторический этюд. Киев, 1889. 457 с.
2. Волинец А. Немецкое завоевание на юго-западе России // Харьков и губерния на страницах газеты «Южный край» (1880–1918). Харьков, 26 февраля. 1891. С. 3.
3. ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. 238. Оп. 2. Спр. 797. 79 арк.
4. ДАХО. Ф. 304. Оп. 1. Спр. 3066. 197 арк.
5. Клаус А. Наши колонии: опыт и материалы по истории и статистике иностранных колоний России. СПб.: Тип. В. Нусвальта, 1869. 455 с.
6. Матеріали Барвінківського краєзнавчого музею: картографічні та фотоджерела.
7. T. Friesen, E. Dyck (Peters), G. Bergen. Memories of Grigorievka. CMBC Publications. Winnipeg, Manitoba. 1998. 295 s.
8. Memories of Gerhard P. Froese. Edition by B. Toews, 2000. 100 s.
9. Peter G. Epp. Agatchen. A Russian Mennonite Mother's Story. Winnipeg, Manitoba. Canada: Hyperion Press Limited. 100 s.

REFERENCES

1. Bagaley D.I. Kolonizatsiya Novorossiyskogo kraya y pervye shagi ego po pugi kultury. Istoricheskiy etyud. Kiev, 1889. 457 s.
2. Volynets A. Nemetskoe zavoevanie na yugo-zapade Rosii // Kharkov i guberniya na stranitsakh gazety «Yuzhnyy kray» (1880–1918). Kharkov, 26 fevralya. 1891. С. 3.
3. DAKhO (Derzhavnyy arkhiv Kharkivskoyi oblasti). F. 238. Op. 2. Spr. 797. 79 ark.
4. DAKhO. F. 304. Op. 1. Spr. 3066. 197 ark.
5. Klaus A. Nashi kolonii: opyt i materialy po istorii i statistike inostrannykh koloniy Rossii. SPb.: Tip. V. Nusvalta, 1869. 455 s.
6. Materialy Barvinkivskoho krayeznavchoho muzeyu: kartohrafichni ta fotodzherela.
7. T. Friesen, E. Dyck (Peters), G. Bergen. Memories of Grigorievka. CMBC Publications. Winnipeg, Manitoba. 1998. 295 s.
8. Memories of Gerhard P. Froese. Edition by B. Toews, 2000. 100 s.
9. Peter G. Epp. Agatchen. A Russian Mennonite Mother's Story. Winnipeg, Manitoba. Canada: Hyperion Press Limited. 100 s.

Shvaika I. The founding of the Mennonite village of Hryhorivka as an example of the relationship between Ukrainian and German ethnic groups (later 19th century – 1920s).

The article explores the question of foundation of the German village of Hryhorivka, Iziium district, Kharkiv region. The time boundaries cover the period from 1889 to 1930.

There were revealed the basic causes and prerequisites which encouraged the settlers to found a village in a rather late period of their stay in Ukraine. The geopolitical and economic characteristics of the territory, that prompted the founding of a village there were explored. The examples of the relationship between the

colonists and the Ukrainians have been given; they were mainly due to economic relations, because the first of them bought a plot from Russian noblemen.

The article describes quite a detailed plan of the building of the village, the way the construction proceeded, which materials were used during the construction of residential buildings and village facilities, cartographic materials for data visualization have been submitted. The data on the key difficulties which the colonists faced while settling specified area has been highlighted. The process of the construction and development of the school has been described in detail.

Keywords: Hryhorivka, Mennonites, colonists, German settlement, village development plan of settlement, geographical location.

Одержано 22.02.2017.

УДК 94(477)«18»

Катерина Полоз
(Кропивницький)

ПЕРВІСНЕ НАКОПИЧЕННЯ КАПІТАЛУ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (XIX ст.)

У статті на основі архівних матеріалів та історичної літератури аналізується процес первісного накопичення капіталів у Наддніпрянській Україні в XIX ст. Особливу увагу приділено таким джерелам капіталу як державні відкупи, ярмарки, лихварська діяльність, державні позики, іноземні інвестиції, оренда нерухомого майна тощо.

При написанні статті були використані історичний, хронологічний та порівняльні методи.

Зроблено висновок про те, що у процесі накопичення капіталу в Наддніпрянській Україні в XIX ст. першочергову роль відігравали заможні верстви населення.

Ключові слова: капітал, Наддніпрянська Україна, прибуток, джерела капіталів, інвестиції, лихварство.

Питання первісного накопичення капіталу в Російській імперії завжди перебувало в полі зору істориків і економістів. Дослідження цієї проблеми дозволяє вирішити ряд питань генезису капіталізму, що має велике значення для розвитку наукової думки. До того ж, заявлена проблема є досить дискусійною, що вимагає її подальшого ґрунтовного аналізу. Велику зацікавленість представляє особливість первісного накопичення капіталу в Наддніпрянській Україні, адже тут цей процес відбувався інакше, ніж у Росії та Англії. Об'єктом дослідження є соціально-економічні процеси, пов'язані з нагромадженням капіталу в Наддніпрянській Україні у XIX ст. Метою статті виступає системний і комплексний аналіз процесу первісного накопичення капіталу в означених територіальних і географічних межах.

На жаль, небагато вчених проявили ініціативу щодо вивчення даного питання. Проблема первісного нагромадження капіталу в Україні у XIX ст. у вітчизняній і зарубіжній історіографії знайшла висвітлення у працях Ф.Я. Полянського [25], І.М. Бровера [2], О.А. Бундак [3,4], І.О. Гуржія [7; 8], В.М. Орлика [21; 22], О.О. Нестеренка [20], І. Слабєєва [27] та ін., проте, переважно, у плані загальних досліджень.

Особливий інтерес представляє питання про джерела отримання капіталів і соціальні прошарки населення, які відігравали активну роль у формуванні таких капіталів. Концентрація грошових багатств в Україні здійснювалась різноманітними способами: жалування царів, гетьманів, полковників (не тільки землями, але і млинами, мануфактурами, які належали казні), торгівля, лихварство, чумакування, розбій, війни,